

PRIKAZ KNJIGE

Language, History, Ideology: The Use and Misuse of Historical-Comparative Linguistics

CAMIEL HAMANS I HANS HENRICH HOCK (ur.)

Oxford: Oxford University Press, 2024., 384 str.

Poredbenopovijesna lingvistika, koja istražuje genetsku srodnost među jezicima, razvrstava ih u jezične porodice te rekonstruira prajezike iz kojih su se razvili, nije u tolikoj mjeri doživjela otvaranje interdisciplinarnim utjecajima kao neke druge grane lingvistike čije su metode time postale nešto transparentnije, a rezultati dostupniji i izvan uskog kruga stručnjaka. Važan iskorak u tom smjeru, ali i prema jačanju svijesti o znanstvenoj i društvenoj odgovornosti ove discipline, predstavlja zbornik *Language, History, Ideology: The Use and Misuse of Historical-Comparative Linguistics (Jezik, povijest, ideologija: Uporaba i zlouporaba poredbenopovijesne lingvistike)* urednika Camiela Hamansa i Hansa Henricha Hocka. Knjiga, nastala na temelju radionica Societas Linguistica Europaea održanih 2013. i 2014. godine, kroz uvod i dvanaest poglavlja kritički razmatra isprepletenost poredbenopovijesne lingvistike i ideologije na više razina: od šireg utjecaja kolonijalizma i nacionalizma na razvoj discipline, preko analiza pojedinačnih slučajeva znanstvene pristranosti u poredbenopovijesnim istraživanjima, sve do načina na koje se njezini nalazi osporavaju ili zanemaruju kada se kose s etnonacionalističkim ideologijama, osobito u politički motiviranim pokušajima reinterpretacije jezične povijesti.

Kako u uvodu ističu urednici, poredbenopovijesna lingvistika od svojih je početaka bila duboko povezana s ideološkim projektima te je kroz povijest zloupotrebjavana za konstruiranje mitova o etničkim skupinama. Premda u uvodu implicirano poimanje ideologije, a onda i jezične ideologije, izvan fokusa stavlja oblike društveno uvjetovanoga mišljenja koje urednici nazivaju “običnim” predrasudama, prilozi okupljeni u zborniku obrađuju širok raspon više ili

manje strukturiranih pretpostavki i sudova koji povezuju jezik s identitetom, političkim ciljevima ili društvenom hijerarhijom. Bile namjerne ili nesvjesne, prakse poput tumačenja jezične povijesti kao dokaza o “pripadnosti” određenog naroda nekom geografskom području ili “blizini” jezičnom pretku, sve do politički motiviranog priklanjanja teorijama i manipulacije dokazima, često počivaju na ideji vezivanja nekog varijeteta uz određenu etničku skupinu. Ta je *etnojezična pretpostavka*, osobito od 19. stoljeća naovamo, sažeta u sloganu *jedan jezik – jedan narod – jedna nacija*, oblikovala nacionalne standarde, marginalizirala regionalne i manjinske idiome i preoblikovala jezične krajolike.

Tekst Johanne Laakso, kojim započinje niz od dvanaest priloga, prikazuje tri slučaja nerazumijevanja povijesne lingvistike u kontekstu politički motiviranih (ili instrumentaliziranih) alternativnih teorija o srodnosti uralskih jezika: prvi ilustrira nerazumijevanje komparativne metode, drugi pogrešnu interpretaciju interdisciplinarnosti, a treći otkriva pozadinu pokušaja revitalizacije zastarjele “teorije korijena”. Raskrinkavajući metodološke propuste i pseudoznanstvene argumente koji su, poglavito u Mađarskoj, hranili nacionalističke mitove o etnogenezi, Laakso se ne zadržava na prokazivanju zastranjelih znanstvenika koji manipuliraju neupućenim laicima, već i kolege iz drugih grana lingvistike podsjeća na epistemološke osobitosti povijesne lingvistike.

Oslanjajući se na široko shvaćene koncepte formalnih (*Abstand*) i funkcionalno motiviranih (*Ausbau*) razlika među varijetetima, Kristján Árnason analizira lingvističke i ideološke kriterije koji su utjecali na klasifikaciju sjevernogermanskih jezika i njihove veze. Pokazuje kako je nakon dugog perioda fluidnih odnosa u ranom modernom periodu ideologija ujedinjenih i jezično definiranih nacija dovela do jasne diferencijacije sjevernogermanskih jezika te zaključuje kako se njihova povijest ne može razumjeti bez uvažavanja funkcionalno motiviranih odnosno ideoloških utjecaja koji su uvjetovali formalne jezične promjene.

Pristupom sličnim onome Johanne Laakso, ali s fokusom na indoarijske jezike, Hans Henrich Hock pokazuje kako indijsko nacionalističko osporavanje *teorije arijske invazije* i zagovaranje teorije indijskoga podrijetla indoeuropskog prajezika počiva na odbacivanju temeljnih načela poredbenopovijesnih metoda poput pravilnosti glasovnih promjena i legitimnosti rekonstrukcija, te kako alternativna fonološka, etimološka i dijalektološka tumačenja ne izdržavaju znanstvenu provjeru. U svom sljedećem prilogu Hock se bavi lingvističkom paleontologijom, kontroverznom disciplinom koja na temelju je-

zičnih rekonstrukcija nastoji rekonstruirati kulturnu prapovijest, s posebnim naglaskom na njezinu ideološku instrumentalizaciju pri određivanju lokacije indoeuropske pradomovine.

Brian D. Joseph fokusira se pak na spor Grčke i Sjeverne Makedonije oko naziva “Makedonija”, pokazujući kako su laici i lingvisti manipulirali jezičnom poviješću s ciljem prisvajanja prava na toponim, dok osnovne metode povijesne lingvistike – poredbena metoda, dijalektoški principi i Occamova britva – na dostupnim podacima ne pružaju nedvosmisleni potvrdu niti jednoj strani. Posebno je zanimljivo autorovo propitivanje kriterija prema kojima se varijacije naziva “Makedonija” promatraju kao dovoljno bliske da bi se nazivale istima, pri čemu se oslanja na naizgled udaljene lingvističke tradicije te opće kognitivno načelo *isto-osim* u kontekstu historijske lingvistike operacionalizira kao Levenshteinovu udaljenost, mjeru razlike među leksičkim oblicima.

Prilog Andersa Ahlqvista, objavljen u prvoj verziji zbog autorove smrti, usprkos izostanku uredničkih intervencija jasno i metodično razlaže etnonacionalističke pristranosti među povijesnim lingvistima koji odbacuju ili zanemaruju hipotezu o ranom keltskom utjecaju na strukturu staroengleskoga. U tri dijela autor iznosi pregled znanstvenih pristupa tom pitanju tijekom posljednjih dvjesto godina, navodi jezične značajke koje najbolje objašnjava keltsko-engleski kontakt te komentira argumente obje strane. Zaključuje da zagovornici keltskog objašnjenja polaze iz znanstvenih motiva, dok protivnici često odražavaju podsvjesno ukorijenjenu anglosaksonsku ideologiju.

U još jednom svom doprinosu, ovoga puta posvećenom jezičnom posuđivanju, Johanna Laakso upozorava na opasnost pretpostavljanja unaprijed zadanog smjera posuđivanja oblika i koncepata temeljenog na prestižu jezika, kao i zaključivanja o jezičnoj prapovijesti isključivo kroz prizmu današnjih etničkih kategorija te dokumentiranih jezika i jezičnih porodica. Autorica uspoređuje istraživanje jezičnog posuđivanja s arheologijom, ističući kako nalazi u oba područja, čak i unutar legitimne znanstvene prakse, pružaju višestruke mogućnosti tumačenja i uklapanja u različite nacionalne narative, zbog čega poziva na nijansirani pristup proučavanju jezičnih kontakata u prošlosti.

O slučaju političkih motiva i implikacija rasprave o porijeklu *afrikaansa* piše Camiel Hamans. Autor suprotstavlja argumente eurocentrične filološke škole koja tvrdi kako je riječ o jeziku koji je spontano evoluirao iz nizozemskog argumentima kreolista koji naglašavaju utjecaje jezika robova i domorodačkih zajednica te pruža širi povijesni i ideološki kontekst promjena u statusu *afri-*

kaansa među govornicima i negovornicima, od njegovog vezivanja uz bijele Afrikanere i apartheida do suvremenog dvojnog statusa kao “jezika opresora” i “jezika otpora”.

John Charles Smith opisuje dva primjera manipuliranja jezičnom poviješću između dva svjetska rata. Prvi se odnosi na moldavski, varijetet koji je prikazivan kao slavenski kako bi se opravdalo priključenje Moldavije sssr-u. Drugi primjer je malteški jezik, koji su talijanski fašisti prozivali dijalektom talijanskog, a Britanci povezivali s punskim, oboje s ciljem teritorijalnog legitimiranja svojih političkih interesa. Autor oba slučaja tumači kao primjer “lingvističkog historicizma” u Popperovom smislu – determinističkog i teleološkog pristupa povijesti pri kojem retroaktivno tumačenje prošlosti služi opravdavanju unaprijed zamišljenih političkih ishoda.

Svoje je mjesto u zborniku našao i tekst Ranka Bugarskog, koji tematizira ubrzane i u velikoj mjeri planirane jezične promjene u postjugoslavenskom kontekstu, usmjerene na stvaranje i potvrđivanje novih nacionalnih identiteta u opoziciji prema drugima. U fokusu je odnos standardnih varijeteta nasljednika srpsko-hrvatskoga ili hrvatsko-srpskoga jezika. Autor, ponavljajući svoj stav da je (još uvijek) riječ o jednom policentričnom jeziku, opisuje političke, pravne, obrazovne, kulturne i psihološke posljedice njegove atomizacije: administrativne apsurdne, segregaciju učenika, fragmentaciju kulturnog prostora, djelovanje “jezične policije” te paradoks stvaranja “novih manjina” u etnički mješovitim područjima. Zaključno, opisuje nastojanja pružanja otpora toj fragmentaciji kroz *Deklaraciju o zajedničkom jeziku*, kao i njezinu recepciju u postjugoslavenskim zemljama. Važno je istaknuti da se ovaj tekst ne bavi pitanjem genetske klasifikacije ili pokušajima mjerenja strukturne udaljenosti međusobno razumljivih varijeteta, nego problemom pozicioniranja standardnog varijeteta – uvijek proizvoda svjesnih intervencija koje odražavaju ideje o tome kojoj i kakvoj zajednici on treba služiti. Za razliku od većine ostalih priloga, kao i brojnih prethodnih autorovih radova na temu odnosa južnoslavenskih jezika, ton Bugarskoga ovdje je otvoreno angažiran: on ne nastoji uspostaviti potpunu znanstvenu distancu i iznijeti nove lingvističke argumente, nego progovara iz pozicije govornika i aktivnog sudionika procesa koji opisuje. Time je, u jednom od svojih posljednjih objavljenih radova, međunarodnoj lingvističkoj zajednici ponudio primjer kako se znanstveno utemeljene spoznaje mogu povezati sa sustavima vrijednosti i ideja na način koji ostaje otvoren i lišen dogmatizma.

U svom drugom prilogu Camiel Hamans prati nastanak *Europske povelje o regionalnim i manjinskim jezicima* iz ranijih inicijativa u Vijeću Europe i Europskom parlamentu, utvrđujući kako je u konačnom tekstu prevladalo shvaćanje jezične raznolikosti kao kulturnog bogatstva nad pristupom koji naglašava autonomiju etničkih i jezičnih manjina. Tvrdi kako je *Povelja*, izrađena na temelju nacрта iz vremena prije pada Berlinskog zida, bila primarno namijenjena zaštititi jezika ratnih gubitnika i rješavanju jezičnih konflikata u zapadnoeuropskom kontekstu, a ne kao instrument postsocijalističkih ili identitetskih politika. Analizira i njezinu primjenu – od širenja ili ograničavanja statusa jezika prema identitetskim ciljevima (Nizozemska, Belgija) do selektivne primjene i pravnih prepreka (Mađarska, Francuska, Gruzija).

Iako se pitanje etnolingvističke pretpostavke i njezinih temelja u esencijalističkom poimanju jezika provlači kroz cijelu knjigu, tek je posljednje poglavlje, autora Ferdinanda von Mengdena i Britte Schneider, posvećeno sustavnoj analizi jezičnog esencijalizma. Stoga bi ono mnogim čitateljima moglo poslužiti kao dobar uvod za potpunije razumijevanje pojedinačnih slučajeva analiziranih u zborniku. Autori propituju u kojoj je mjeri pretpostavka o jednojezičnosti, prisutna u većini modernih nacionalnih država, oblikovala osnovne lingvističke koncepte poput jezika i dijalekta te kako esencijalističko shvaćanje jezika – kao fiksnog, jasno omeđenog entiteta – pridonosi političkim ideologijama koje jednojezične nacionalne države promiču kao prirodne jedinice društvene organizacije. Kroz pregled lingvističke misli 19. stoljeća istražuju kako su jezik i nacija postali naizgled neraskidivo povezani unatoč prisutnosti teorijskih modela koji su nudili neesencijalistička tumačenja jezika i njegovog mapiranja na ljudske zajednice, poput Schmidtove teorije valova. Analiziraju prijelaz s historijskih na strukturalističke pristupe, koji fokusom na sinkroniju marginaliziraju promjenu i varijaciju u konceptualizaciji jezika, te spekuliraju da je prevagu esencijalizma olakšala politička klima nakon Prvog svjetskog rata, u kojoj su varijabilni modeli jezika djelomično potisnuti u drugi plan uslijed oslabljivanja statusa njemačkih sveučilišta na kojima su prvenstveno razvijani. Autori zaključuju da lingvistika, promatrana iz radikalno konstruktivističke perspektive, sudjeluje u diskursu koji naturalizira naciju i legitimizira globalni politički poredak.

Kao što već kratki pregled tekstova zbornika sugerira, riječ je o ambicioznom projektu koji nudi relevantne uvide svima koji se bave odnosom znanosti, politike i ideologije. Historijske lingviste podsjeća na važnost znanstvene

etike, osvještavanja vlastitih predrasuda i pristranosti ugrađenih u povijesne i aktualne znanstvene paradigme, kao i na nužnost jasnog i odgovornog komuniciranja rezultata. Lingviste formirane u drugim poddisciplinama te istraživače iz srodnih područja upoznaje ili podsjeća na specifičnosti poredbenopovijesne metode, s ciljem boljeg razumijevanja dosega njezinih nalaza. Široj publici zbornik bi mogao biti posebno privlačan iz barem dva razloga: pruža orijentir za razlikovanje znanstveno utemeljenih zaključaka od pseudoznanstvenih interpretacija te nudi raznovrsne primjere iz različitih dijelova svijeta, ne pribjegavajući pritom simplificiranju slučajeva koje razmatra.

Valja, međutim, napomenuti da se prilozi razlikuju po pristupima, razini detalja i predznanju potrebnom za praćenje argumentacije, zbog čega se posebno osjeti odsustvo principa grupiranja tekstova koji bi čitateljima olakšao snalaženje i usmjerio očekivanja. Uz to, iako je neosporno da su autori svih priloga istaknuti stručnjaci u svom području, mahom su vezani uz europske, a ponekad sjevernoameričke ili australske znanstvene krugove, što otvara pitanje reprezentativnosti perspektiva predstavljenih u zborniku. Kao što pokazuje upravo ova knjiga, iskre za potpirivanje suprematističkih ideja ne nastaju samo kroz namjerno iskrivljavanje jezične povijesti, već i kroz suptilnije predrasude i institucionalne mehanizme koji ih održavaju. Stoga se nadamo da će knjiga poslužiti kao poticaj za dublje kritičke uvide i nove publikacije koje će istraživačima iz različitih dijelova svijeta, ali i različitih jezičnih i etničkih pozadina, otvoriti prostor da poredbenopovijesnu lingvistiku razviju i obogate raznolikijim iskustvima i perspektivama.

Irina Masnikosa
Arhiv Srba u Hrvatskoj